

”Kuten Suomen pääkonsuli ehdottaa...”

Palvelin lähetystössämme Moskovassa 1980-luvun puolivälissä Perestroikan alkaessa. Mihail Gorbatšov valittiin hieman yllättäen NKP:n pääsihteeriksi. Hän tajusi neuvostotalouden olevan romahtamaisillaan. Maa ei missään tapauksessa kykenisi jatkamaan tasavahvaa kilpavarustelua Yhdysvaltojen kanssa. Syitä tilanteeseen oli monia, mutta keskeistä oli neuvostotalouden tuottamattomuus ja innovaatioiden vähäisyys. Neuvostotiede oli korkeatasoista, mutta sovellukset puuttuivat. Öljyn korkea maailmanmarkkinahinta pönkitti keinoitekoisesti valtiontaloutta ja ruplan arvostusta. Energian hinta mahdollisti lisääntyvän tuonnin. Suomelle tilanne oli otollinen, koska jokainen länsikauppaa lamauttanut öljykriisi johti neuvostokaupan nousuun.

Neuvostoliiton romahtamisen syitä on haettu myös kaiken relevantin tiedon kontrolloinnista. Kaikki kirjoituskoneet piti esimerkiksi rekisteröidä, jotta viranomaiset pystyisivät jäljittämään kuka mitäkin on kirjoittanut. Ulkomaalaisia kirjoja tai lehtiä sai lukea vain hyvin valvotuissa olosuhteissa, ja sen saivat tehdä vain ”luotetut” henkilöt. Varusteluteollisuus oli niin salaista, etteivät sen työntekijät saaneet edes kertoa työpaikkansa osoitetta, pelkästään postilaatikon numeron. Näitä tehtaita kutsuttiinkin leikkisästi nimellä ”postilaatikko” (*Poštovyj Jaštšik*).

Gorbatšov asetti tavoitteekseen suunnitelmatalouden ja neuvostojärjestelmän jatkumisen. Taloutta hän pyrki tehostamaan sallimalla enemmän vapauksia, glasnostilla. Järjestelmän tehostamisen sijasta Gorbatšov käynnisti valtai-

san muutosprosessin, joka johti Neuvostoliiton hajoamiseen. Juuri tästä syystä monet venäläiset pitivät häntä varsin ei-toivottuna henkilönä.

Palasin Suomeen syksyllä 1986 ja jälleen kolmannen kerran Neuvostoliittoon tammikuussa 1990, nyt pääkonsuliksi Leningradiin. Ero oli huima. Kun avasin television Leningradissa, säikähdin sikäläistä avoimuutta. Olin varma, että niin uutistenlukija kuin kaikki keskusteluohjelmaan osallistuvat joutuvat vankileirille Siperiaan. Neuvostojärjestelmää arvosteltiin ja länsimaisia ratkaisuja ihailtiin. Meiltä kysyttiin suoraan neuvoja ja ehdotuksia. Tuli tunne, että Tehtaankatu oli siirtynyt Tšaikovskinkadulle Nevan varrelle.

Kerran Pietarin kaupunginvaltuuston puheenjohtaja oli konsulaatin saunassa ja pohti valtuustonsa päätösvaltaongelmia. Sikäläiset valtuutetut juoksivat alinomaan kaikenlaisissa juntauskokouksissa eivätkä pysyneet salissa. Kerroin hänelle eduskuntamme napinpainallusmenettelystä, ja hän kutsui minut seuraamaan seuraavan päivän istuntoa kaupungintalolla. Istunnossa puheenjohtaja kertoi saunaillastamme ja päätti esityksensä sanoihin: ”Ehdotan, että toimimme kuten Suomen pääkonsuli ehdottaa”. Ehdotus hyväksyttiin.

Myös liikkuminen vapautui. Venäläiset pääsivät ulkomaille ilman lähtöviisumia ja ulkomaalaiset saivat liikkua vapaasti Venäjällä. Olin ensimmäinen konsuli, joka sai ajaa autolla Pietarista Petroskoihin. Myös apumme oli tervetullutta. Lähialueyhteistyön ensisijaisena

tarkoituksena oli tukea Baltian maita kohti uutta itsenäisyyttä, toissijaisesti sillä pyrittiin vauhdittamaan Venäjän uudistumista. Menestyksiä oli, erityisesti ympäristöalalla. Takaiskujakin tuli, varsinkin maataloudessa. Siemenperunat ja siitoseläimet yleensä syötiin jo ensitalven aikana. Virheitäkin tehtiin, me esimerkiksi opetimme virolaiset viljelemään sokerijuurikasta.

Monissa paikoissa demokraattiset ja uudistusmieliset voimat pääsivät vaaleissa valtaan. Siksi elokuun 1991 vallankaappausyritys oli tuomittu epäonnistumaan. Varapresidentti Janajevin tärkevät kädet ja Libyan johtajan Moammar Gaddaffin TV-uutisissa luettu onnittelusähke olivat varmoja merkkejä tästä. Pietarissa sotilaat kieltäytyivät tottelemasta juntan käskyjä. Samoin Pietarin KGB, mikä lienee edesauttanut sen johtajan Patruševin nousua nykyiseen tehtäväänsä FSB:n päälliköksi.

Neuvostojärjestelmän romahdettua myös tuotanto ja tuonti romahtivat. Valtion kaupossa ei ollut ostettavaa ja yksityiskaupat olivat vielä alkuvaiheissaan. Sikäli kun tavaraa oli, se oli huiman kallista. Yksityistäminen oli ”pakkotehtävä”. Yksityistäminen taasen on prosessi, jota ei – melkein määritelmän mukaan – voi toteuttaa (koko yhteiskunnan kannalta) oikeudenmukaisesti. Venäjällä tämä tapahtui kuponki- eli voucher-järjestelmän kautta. Suurin osa teollisuutta päättyi toimivan johdon omaisuudeksi. Useimmiten myös johdon valta perustui työntekijöiden äänettömään siunaukseen. Rationalisointitoimet olivat sikäli mahdottomia, että niitä yrittävä johto olisi välittömästi saanut potkut. Myös KGB-taustaiset henkilöt näyttivät suoriutuvan yksityistämisestä hyvin.

Rahajärjestelmä ei toiminut, pankkeja ei ollut ja inflaatio laukkas. Palkkoja maksettiin tuotteina; kukkaruukkuina tai ruumisarkkuina. Olin itse paikalla, kun Kontupohjan paperikombinaatin johtaja Federmesser tarkasti kombinaatin pihalle saapuneet lihankuljetusrekat ennen kuin lähetti paperipaaluautot matkaan. Ulkomaalaisia investointeja tuli varsin hitaasti ja moni varhain liikkeellä ollut yrittäjä myös epäonnistui. Yleensä syyt olivat paikallishallinnon

halussa päästä osalliseksi ”suurista voitoista”. Ruotsalaiset ostivat kaksi paperikombinaattia, Schegesan ja Svetogorskin. Kummastakin tuli rajusti takkiin.

Yksityistämishojelman toteuttaja Anatoli Borisovitš Tšubais oli Leningradin ensimmäisen uudistusmielisen kaupunginhallituksen varapäällikkö. Sobtšakin tultua valtaan hänen asemansa muuttui ja hänen työhuoneensa siirtyi Mariinski-palatsin alimpaan ja kaukaisimpaan nurkkaan. Meidän kannaltamme tähän liittyi se myönteinen piirre, että hänellä oli aikaa ottaa ulkomaalaisia vieraita vastaan. Hän on erinomaisen kielitaitoinen, länsimaisen talousjärjestelmän perin pohjin tunteva henkilö. Pietarista hän siirtyi sittemmin presidentti Jeltsinin hallinnon päälliköksi ja sieltä Venäjän yhtyneen sähkölaitoksen (RAOEES) pääjohtajaksi. Yksityistämismministerinä hän näki mikä meni pieleen, mutta Venäjän kokoisessa maassa prosessien ohjaaminen on hidasta. Uskoimme silloin ja uskon vieläkin, että kehitys Venäjällä tulee noudattamaan samankaltaista mallia kuin Yhdysvalloissa. Tuotantokoneiston itselleen ahmineet oligarkit siirtyvät keskinäisestä taistelusta lakia ja järjestystä korostavaan luokkaan.

Kun 1996 palasin neljännen ja viimeisen kerran Venäjälle, tilanne oli jälleen muuttunut. Länsimaat eivät enää olleet malleja. Kaikki ei ollut huonoa Neuvostoliitossa. Apuamme, varsinkaan neuvojamme ei tarvittu, rahamme sentään vielä kelpasivat. Kehitys on aaltoliikettä, eikä Venäjän muutosta tule nähdä liian kielteisessä valossa, sillä Venäjä on aivan eri asia kuin Neuvostoliitto. Ennen pitkää siitä muodostuu aidosti eurooppalainen valtio.

M a r k u s L y r ä

Kirjoittaja on ulkoministeriön alivaltiosihteeri